УДК 81'42:81'27

В. Д. Гриценко

КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ТА БУЛІНГУ

Статтю присвячено дослідженню критеріїв ідентифікації мови ворожнечі та булінгу в сучасному соціокультурному й художньому просторі. Метою статті є систематизація основних критеріїв розпізнавання зазначених явищ та окреслення їхніх лінгвопрагматичних реалізацій. На основі узагальнення міждисциплінарних підходів виокремлено основні критерії мови ворожнечі, зокрема групове таргетування, генералізацію, негативну атрибуцію, конструювання групи як загрози, стигматизацію та дегуманізацію. На основі класичних психологічних критеріїв булінгу та лінгвопрагматичних підходів запропоновано робочу модель ідентифікації вербального булінгу. Особливості реалізації та репрезентації агресивної комунікації проілюстровано на матеріалі художніх текстів, зокрема роману Дж. К. Ролінґ Harry Potter and the Philosopher's Stone.

Ключові слова: *мова ворожнечі, булінг, лінгвістичні ознаки, соціокультурна площина, художній дискурс, репрезентація, дискурс-аналіз.*

Hrytsenko, V. Criteria of Hate Speech and Bullying Identification. *This article examines the criteria for identifying hate speech and bullying in the contemporary socio-cultural and artistic sphere. The article aims to systematise the main criteria for recognising these phenomena and to outline their linguo-pragmatic manifestations. Based on a synthesis of interdisciplinary approaches, the main criteria for hate speech have been identified, namely group targeting, generalisation, negative attribution, the construction of a group as a threat, stigmatisation, and dehumanisation. Drawing on classical psychological criteria for bullying and linguopragmatic approaches, a working model for identifying verbal bullying has been proposed. The characteristics of the manifestation and representation of aggressive communication are illustrated using literary texts, in particular J. K. Rowling's novel Harry Potter and the Philosopher's Stone.*

Verbal aggression has permeated many areas of public life. It is regarded as a socio-psychological phenomenon and as a topical issue in ethics, philosophy, linguistics, psychology and contemporary linguistics. Aggression as a speech situation can arise as a specific intention, a deliberate desire to cause communicative harm to the addressee, as well as a desire to rid oneself of negative emotions, or as an attempt to fulfil one's personal needs for self-affirmation. Such speech behaviour is characteristic of many people in everyday communication. Moreover, this very aggressive type of speech behaviour is characteristic of fictional characters in literature, for whom realism is one of the most important criteria.

https://doi.org/10.34142/23127546.2026.65.14

CC BY NC

Using examples from works of fiction, it is demonstrated that discriminatory categorisation, the distinction between 'us' and 'them', and stigmatisation based on origin can manifest as hate speech. In contrast, insults, ridicule and public humiliation that do not appeal to group identity are more appropriately classified as manifestations of verbal bullying.

Keywords: *hate speech, bullying, linguistic markers, sociocultural dimension, literary discourse, representation, discourse analysis.*

Вступ

Сучасний комунікативний простір характеризується широким поширенням агресивної риторики, зокрема мови ворожнечі та булінгу. Такі форми комунікації можуть впливати на соціальну взаємодію, сприяти груповій ідентифікації та формуванню негативного образу «іншого». Розвиток цифрових технологій і соціальних мереж посилює можливості швидкого поширення агресивної риторики та її впливу на широку аудиторію. У цифровому середовищі ворожі висловлювання можуть набувати значного суспільного резонансу та впливати на формування громадської думки. Ворожа риторика спрямована на поляризацію соціуму за універсальними ознаками. Мова ворожнечі зазвичай пов'язується з висловлюваннями, спрямованими проти особи або групи через певні характеристики ідентичності, зокрема етнічне чи національне походження, расу, релігію, стать, сексуальну орієнтацію, соціальний статус тощо. Водночас проблема ідентифікації мови ворожнечі полягає в тому, що негативна оцінність або образливість висловлювання самі по собі не є достатніми для його кваліфікації як hate speech.

Мова ворожнечі може реалізовуватися в різних формах, зокрема вербальних, візуальних та символічних, і поширюватися як в офлайн-, так і в онлайн-комунікації. У межах цього дослідження основну увагу зосереджено на вербальній реалізації мови ворожнечі та її лінгвопрагматичних характеристиках. Мова ворожнечі та вербальна агресія є міждисциплінарними феноменами, які досліджуються в лінгвістиці, психології, соціології, конфліктології та правознавстві. Для лінгвістичного дослідження особливого значення набуває аналіз мовних засобів, за допомогою яких реалізуються агресивні інтенції, зокрема інвективної лексики, негативної оцінності та інших засобів вербального впливу.

З соціолінгвістичної та лінгвістичної точки зору проблему мови ворожнечі розглядають такі дослідники, як А. Бойко, О. Горбачова, Т. Ісакова, Г. Колесник, Я. Сазонова, а також зарубіжні науковці Д. Боусфілд, Т. А. ван Дейк, Дж. Калпепер.

Т. Ісакова досліджувала функціонування мови ворожнечі в сучасному українському інформаційному просторі. На її думку, мова ворожнечі є «комунікацією, основою якої є стереотипні когнітивні моделі, упереджені установки і розрізнені інтенції, які стосуються тої чи іншої групи суспільства» (Ісакова, 2016: 90). Також науковиця наголошує, що найкращим об'єктом для агресії і ненависті, як правило, є особа, яка підпадає під категорію «інакший»: відрізняється за етносом, расою, релігією, соціальним статусом або станом здоров'я (Ісакова, 2016).

А. Бойко зазначає, що ворожа риторика спрямована на диференціацію суспільства та розмежування членів соціуму за принципом «свій – чужий», що призводить до дегуманізації (Бойко, 2014).

Дослідниця О. Горбачова акцентує, що термін «мова ворожнечі» застосовують з метою позначення публічної промови, яка прямим чи опосередкованим чином ґрунтується на ксенофобії, знецінює соціальні контакти, є підставою для прояву агресії, розпалювання конфліктів та ворожнечі за характером національного, соціального, релігійного або іншого роз'єднання (Горбачова, 2008).

Згідно з висловлюванням Г. Колесник, «руйнівна сила і небезпека "мови ворожнечі" не викликає сумнівів, оскільки призводить до ключової проблеми сьогодення – поляризації суспільства» (Колесник, 2021: 280).

Нідерландський науковець Тен Адріанус ван Дейк наголошує на тому, що мова є способом впливу на свідомість людини, імпульсом до змін, джерелом тривожних настроїв і недовіри в суспільстві (Van Dijk, 2009).

Отже, у вітчизняних дослідженнях мова ворожнечі розглядається як соціально зумовлений тип комунікації, пов'язаний із категоризацією «свій – чужий», стигматизацією, формуванням негативного образу іншого та потенційним провокуванням соціальної ворожості. Водночас питання систематизації критеріїв її лінгвістичної ідентифікації потребує подальшого уточнення.

Художня література є важливим простором для репрезентації соціальних конфліктів, дискримінації та різних форм вербальної агресії. Через мовлення персонажів художній текст може моделювати механізми стигматизації, приниження та конструювання образу «іншого».

Науковиця Анна Макфарлане у своєму дослідженні розглядає взаємодію між мовним насильством та вразливістю у серії романів «Гаррі Поттер» Дж. К. Роулінг, використовуючи теорію перформативності Дж. Батлер, зокрема, її поняття «мовної травми». За її твердженням, текст наочно пояснює, як слова можуть виступати зброєю, завдаючи як фізичної, так і мовної шкоди. На думку авторки, серія книг про Гаррі Поттера яскраво ілюструє, як мова здатна формувати ідентичність і динаміку спільноти (Anna McFarlane, 2012). Це дослідження є особливо релевантним для аналізу мовної агресії у художньому тексті, оскільки демонструє можливість поєднання лінгвістичного аналізу з теорією перформативності.

Тамсіла Наїм і Надія Анвар (Naeem, T. & Anwar, N., 2019) досліджують реалізацію мовленнєвих актів мови ворожнечі в романі Т. Моррісон *The Bluest Eye*, поєднуючи аналіз мовних проявів ненависті з урахуванням соціального та владного контексту. Дослідниці показують, що вербальна агресія в художньому тексті може бути пов'язана з відтворенням соціальної нерівності та підпорядкування.

Проаналізовані дослідження є нечисленними та засвідчують, що лінгвопрагматичний вимір мови ворожнечі й булінгу в художньому дискурсі залишається недостатньо вивченим. Художній текст являє собою специфічний комунікативний простір, у якому мовна агресія репрезентується у взаємодії з морально-етичними та соціокультурними контекстами певної лінгвокультури. Таким чином, комплексний аналіз лінгвопрагматичних особливостей мови ворожнечі та булінгу в художньому тексті є перспективним напрямом, що потребує подальшого теоретичного й методологічного опрацювання.

Мета статті – систематизувати основні критерії ідентифікації мови ворожнечі та булінгу й визначити основні лінгвопрагматичні засоби їх реалізації в художньому тексті.

Для досягнення поставленої мети передбачено такі **завдання**: 1) узагальнити основні підходи до визначення та ідентифікації мови ворожнечі й булінгу; 2) систематизувати основні критерії їх розмежування та лінгвопрагматичної ідентифікації; 3) проаналізувати

особливості репрезентації агресивних комунікативних практик у художньому тексті на окремих прикладах.

Методи дослідження

У якості **методів дослідження** використовувались аналіз і синтез для теоретичного узагальнення критеріїв; описовий метод для систематизації підходів і мовних реалізацій; контекстуальний аналіз для встановлення ролі ситуаційних, соціальних та історико-культурних чинників; лінгвопрагматичний аналіз для співвіднесення мовних засобів із комунікативними інтенціями та стратегіями; дискурс-аналіз для виявлення стратегій категоризації, стигматизації, дегуманізації та конструювання опозиції «свій – чужий» у досліджуваних фрагментах; інтерпретативний аналіз художнього тексту для встановлення функцій репрезентованої агресивної комунікації в художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу

Дослідження мови ворожнечі потребує усебічного підходу з урахуванням лінгвістичних, соціально-психологічних та соціокультурних аспектів. У лінгвістичному вимірі мова ворожнечі може розглядатися як форма комунікації, спрямована на особу або соціальну групу з урахуванням певної характеристики її ідентичності та пов'язана з негативною оцінкою, стигматизацією, приниженням, дискримінацією або підбурюванням до ворожості. Водночас оцінка висловлювання не може здійснюватися лише на основі його лексичного забарвлення: значення мають комунікативний контекст, характер адресації, соціальні відносини між учасниками та потенційний ефект висловлювання.

Контекстуальний характер ідентифікації мови ворожнечі особливо виразно простежується у правовому підході до оцінювання висловлювань. У преамбулі до Декларації 2004 року про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації згадується Рекомендація щодо мови ненависті, в якій підкреслюється, що «свобода політичних дебатів не включає свободу висловлювати расистські погляди або погляди, що підбурюють до ненависті, ксенофобії, антисемітизму та всіх форм нетерпимості» (Декларація Ради Європи, 2004).

Контекстуальний характер ідентифікації мови ворожнечі особливо виразно простежується у правовому підході до оцінювання

висловлювань. Зокрема, у документах Ради Європи наголошується, що свобода політичних дебатів не охоплює расистських висловлювань та висловлювань, що підбурюють до ненависті, ксенофобії, антисемітизму та інших форм нетерпимості.

У справі «Серо проти Франції» предметом розгляду став текст, опублікований учителем у шкільному бюлетені, в якому мусульмани з Північної Африки були представлені як «орди» (Herz, M., & Molnar, 2012: 462). Для лінгвістичної ідентифікації мови ворожнечі цей приклад важливий завдяки поєднанню групового таргетування, генералізації, негативної атрибуції та конструювання групи як загрози. Отже, негативне позначення групи в поєднанні з її представленням як небезпечної спільноти може бути одним із показників ворожої риторики.

У справі «Norwood v. the United Kingdom» плакат із написом *Islam out of Britain – Protect the British People*, доповнений зображенням палаючих Веж-близнюків, був спрямований проти мусульман як релігійної групи (Herz, M., & Molnar, 2012: 464). Поєднання вербальних та візуальних компонентів створювало узагальнений образ групи як загрози та приписувало всій групі відповідальність за терористичні дії окремих осіб. Таким чином, цей приклад демонструє одночасну реалізацію таких критеріїв, як групове таргетування, генералізація, негативна атрибуція, конструювання групи як загрози та контекстуальна зумовленість висловлювання.

Натомість справа «Ледьо та Ізорні проти Франції» демонструє необхідність розмежування провокативного або суперечливого висловлювання та мови ворожнечі (Herz, M., & Molnar, 2012: 463). Для його оцінювання важливими є не лише зміст і тон висловлювання, а й історичний та комунікативний контекст. Отже, негативна або полемічна оцінка сама по собі не є достатньою підставою для кваліфікації висловлювання як мови ворожнечі.

У справі «Ферет проти Бельгії» політичні матеріали містили негативні узагальнення щодо іммігрантів неєвропейського походження, яким приписували кримінальні схильності та зловживання соціальною системою. Для ідентифікації мови ворожнечі показовими є негативна атрибуція, узагальнення, ксенофобська категоризація та контекст поширення висловлювань під час виборчої кампанії. Цей приклад додатково демонструє значення комунікативної

ситуації, аудиторії та потенційного суспільного впливу висловлювання (Herz, M., & Molnar, 2012: 457).

Аналіз наведених кейсів показує, що ідентифікація мови ворожнечі не ґрунтується на одному мовному маркері. Важливими є сукупність змістових, прагматичних і контекстуальних параметрів: характер адресата, спосіб його категоризації, негативна атрибуція, конструювання групи як загрози, потенційний соціальний ефект та комунікативна ситуація. Таким чином, критерії мови ворожнечі мають комплексний і контекстуально залежний характер. Основні критерії, виокремлені на основі проаналізованих підходів і прикладів, наведено в таблиці 1. Виокремлені критерії мають різний характер: одні стосуються адресата та змісту висловлювання, інші характеризують спосіб репрезентації цільової групи, комунікативний контекст і потенційний соціальний ефект. У конкретному висловлюванні зазначені критерії можуть поєднуватися та взаємно посилювати один одного.

Таблиця 1

Критерії мови ворожнечі

Критерій	Опис, приклади
Групове таргетування	Висловлювання спрямоване проти особи або соціальної групи через її належність до певної етнічної, національної, релігійної, расової чи іншої соціально значущої категорії.
Генералізація (узагальнення)	Негативна характеристика, дія або властивість, пов'язана з окремими представниками групи, поширюється на всю групу або на її значну частину.
Негативна атрибуція	Цільовій групі приписують негативні якості, наміри, поведінкові характеристики або мотиви, часто без достатніх підстав для такого узагальнення.
Конструювання групи як загрози	Група репрезентується як небезпечна для суспільства, держави, культури, безпеки або цінностей іншої групи.
Стигматизація	Групі приписують негативні, принизливі або соціально неприйнятні характеристики, що формують стійкий негативний образ її представників.
Дегуманізація	Представники групи позбавляються людських характеристик або репрезентуються як тварини, предмети, нечистоти, «нелюди» тощо, що сприяє їх символічному виключенню з людської спільноти.

Критерій	Опис, приклади
Підбурювання до ненависті, ворожості або насильства	Висловлювання, прямо або опосередковано, сприяє формуванню ворожого ставлення, дискримінації або готовності до насильницьких дій щодо цільової групи.
Контекст	Значення висловлювання визначається комунікативною ситуацією, соціальними та історико-культурними обставинами, статусом мовця й адресата, а також способом і каналом поширення інформації.
Потенційна соціальна шкода	Враховується потенційна здатність висловлювання посилювати дискримінацію, соціальну ворожість, стигматизацію або суспільну напруженість.

Важливо розмежовувати критерій мови ворожнечі та мовний засіб його реалізації. Критерій є змістовим, прагматичним або контекстуальним параметром, за яким можна ідентифікувати відповідне явище, тоді як мовний засіб є конкретною формою його вербалізації. Наприклад, дегуманізація як критерій може реалізовуватися за допомогою зооморфних метафор, образливих номінацій або лексики, що позбавляє цільову групу людських характеристик.

Таким чином, реалізація критеріїв мови ворожнечі може здійснюватися за допомогою лексичних, семантичних, стилістичних, граматичних і дискурсивних засобів. Зокрема, дегуманізація може реалізовуватися через зооморфні метафори (*таргани, пацюки*), номінації на позначення нечистот або предметів (*бруд, непотріб*), а також лексеми на позначення нелюдських істот (*демони, не́люди*). Отже, сам по собі певний мовний засіб не є автоматичним показником мови ворожнечі: його функція визначається тим, який критерій він реалізує та в якому контексті використовується.

Мова ворожнечі може реалізовуватися як експліцитно, так і імпліцитно. Експліцитна реалізація передбачає безпосереднє вираження негативної оцінки, приниження, ворожості або заклику до дискримінаційних дій за допомогою лексичних і синтаксичних засобів. Імпліцитна реалізація ґрунтується на непрямих способах категоризації та оцінювання цільової групи, зокрема через метафоризацію, пресупозиції, імплікатури, генералізацію та інші дискурсивні стратегії.

Отже, для ідентифікації мови ворожнечі недостатньо встановити наявність окремих образливих або негативно маркованих лексем.

Необхідно визначити їхню комунікативну функцію, характер адресації та зв'язок із відповідним критерієм мови ворожнечі. Саме тому аналіз мовних засобів має здійснюватися з урахуванням прагматичного й дискурсивного контексту.

Лінгвопрагматичний підхід дає змогу розглядати мову ворожнечі не лише як сукупність негативно маркованих мовних одиниць, а й як комунікативну практику, спрямовану на здійснення певного впливу на адресата. У цьому аспекті важливим є положення теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна про здатність висловлювання виконувати певну дію в комунікації (Austin, 1981). Залежно від контексту висловлювання, що містить негативну оцінку або принизливу характеристику, може виконувати функцію образи, погрози, приниження, дискримінації чи підбурювання до ворожості. Отже, прагматична інтерпретація дає змогу встановити не лише те, що висловлювання означає, а й те, яку комунікативну дію воно здійснює та якого ефекту потенційно може досягати.

Зазначені характеристики дають змогу розглянути співвідношення між мовою ворожнечі та вербальним булінгом. Обидва явища передбачають використання мовлення як засобу негативного впливу, приниження або дискредитації, однак вони не є тотожними. Для мови ворожнечі принциповим є спрямування негативної комунікації на особу або групу з огляду на певну характеристику ідентичності, тоді як булінг передбачає систематичну агресивну поведінку, повторюваність і дисбаланс сил між учасниками взаємодії. Водночас у конкретних комунікативних ситуаціях ці явища можуть перетинатися: мова ворожнечі може виступати одним із механізмів вербального булінгу, якщо вона відповідає його основним критеріям. На противагу мові ворожнечі, спрямованій на упередження щодо соціальних груп, булінг постає як стратегія домінування, що відображає соціальну стратифікацію. Тобто булінг асиметричний, оскільки сили сторін нерівні, і агресія спрямована на більш слабкого учасника як цілеспрямована ворожа дія.

Класичним підґрунтям для визначення булінгу є підхід Д. Ольвеуса, відповідно до якого явище характеризується трьома основними ознаками: навмисністю, повторюваністю та дисбалансом сил між учасниками взаємодії (Olweus, 1993). Навмисність передбачає свідоме спрямування агресивної поведінки на заподіяння іншій особі

фізичної або психологічної шкоди. Повторюваність означає систематичний характер агресивних дій протягом певного часу. Дисбаланс сил передбачає нерівність можливостей учасників взаємодії, унаслідок чого адресатові складно самостійно протистояти агресору або припинити агресивну поведінку. Для аналізу вербального булінгу ці характеристики мають бути конкретизовані з урахуванням мовленнєвої поведінки учасників: необхідно встановити, чи є агресивне висловлювання навмисним, чи повторюються відповідні мовленнєві дії або дискурсивні стратегії та яким чином у комунікації конструюється нерівність між адресантом і адресатом.

Подальші дослідження булінгу розширюють індивідуалістичну модель взаємодії «агресор – жертва», враховуючи роль соціального середовища, групової динаміки та спостерігачів. Зокрема, соціально-екологічний підхід Д. Еспелаж (цит. за: Duncan, 2006) та її колеги акцентують на взаємодії індивідуальних і контекстуальних чинників, тоді як дослідження П. К. Сміта (Smith, 2016) звертає увагу на культурну варіативність проявів булінгу. Для лінгвопрагматичного аналізу це означає необхідність урахування не лише висловлювання агресора та реакції адресата, а й комунікативного оточення, у якому відбувається агресивна взаємодія.

Для лінгвістичного дослідження булінгу критерії, запропоновані Д. Ольвеусом, потребують конкретизації на рівні мовленнєвої поведінки. У цьому аспекті доцільно враховувати положення теорії неввічливості, зокрема підходи Дж. Калпепера (Culpeper, 2013) та Д. Бусфілда (Bousfield, 2008), які дають змогу описувати мовні засоби й комунікативні стратегії, спрямовані на завдання шкоди соціальному «обличчю» адресата.

Беручи за основу три базові характеристики булінгу – навмисність, систематичність і дисбаланс сил – та доповнюючи їх урахуванням комунікативного контексту, пропонуємо робочу модель лінгвопрагматичної ідентифікації вербального булінгу. Вона передбачає аналіз таких параметрів:

- **Навмисність** – використання мовленнєвих актів, спрямованих на знищення соціального обличчя жертви або її психологічне травмування. Такими засобами можуть бути прямі образи, негативне ярликування, знецінення та принизливі характеристики.

- **Систематичність** – повторення агресивних мовленнєвих актів, номінацій або дискурсивних стратегій у часі. Важливою є не лише формальна повторюваність однакових висловлювань, а й відтворення сталої моделі агресивної взаємодії.
- **Асиметрія влади і дисбаланс сил** – мовне відтворення нерівності між учасниками комунікації, що може бути соціальною, психологічною, фізичною або груповою. Він може реалізовуватися через погрози, висміювання, приниження статусу адресата, його соціальне виключення або демонстративне ігнорування (Wodak, 2009; Van Dijk, 2009).
- **Комунікативний контекст та аудиторія** – за К. Салміваллі, булінг є груповим процесом, у якому важливим є наявність співучасників, їхніх реплік або мовчазної згоди. Це підсилює завдання шкоди (перлокутивний ефект) адресату (Salmivalli, 2009).

Маніпулятивність (використання прихованих імплікатур і завуальованих натяків, які маскують агресію під жарт або дружню критику), на нашу думку, може бути способом реалізації булінгу, але не його обов'язковою ознакою.

Таким чином, окремий образливий вислів не є достатньою підставою для кваліфікації комунікативної ситуації як булінгу. Його ідентифікація потребує встановлення сукупності ознак, передусім систематичності агресивної поведінки та дисбалансу сил між учасниками взаємодії.

Показовим прикладом вербального булінгу є епізод із роману Д. Кіза *Flowers for Algernon*, у якому Френк та Джо висміюють Чарлі Гордона, обговорюючи його поведінку: *Then Frank started laughing and he said, 'I told ya he'd eat it. C'n you imagine anyone dumb enough to eat wax fruit?' Joe said, 'I ain't laughed so much since we sent him around the corner to see if it was raining that night we ditched him at Halloran's'* (Keyes, 2017: 35).

У наведеному фрагменті вербальна агресія реалізується передусім через образливу номінацію *dumb*, яка прямо знижує інтелектуальний статус персонажа, а також через висміювання та згадування попередніх випадків його обману й приниження. Повторне звернення до подібних практик у ширшому наративному контексті дає підстави розглядати цей епізод як прояв системного булінгу. Дисбаланс сил виявляється в тому, що Чарлі стає об'єктом колективного висміювання,

тоді як Френк і Джо підтримують один одного та посилюють агресивний ефект своїми репліками. Отже, приклад демонструє взаємодію кількох параметрів запропонованої моделі: образлива номінація реалізує приниження, колективний характер висміювання підсилює дисбаланс сил, а повторюваність подібних дій у наративі дає змогу говорити про систематичність.

Таким чином, ідентифікація вербального булінгу вимагає комплексного підходу, а саме оцінки не лише семантичного забарвлення фраз, а й загального контексту, навмисності бажань мовця та спрямованості мовлення на створення атмосфери нерівності і психологічного тиску.

Репрезентація мови ворожнечі та вербального булінгу в художньому тексті має специфічний характер, оскільки йдеться не про безпосередню комунікацію реальних учасників, а про змодельовану комунікативну ситуацію. У художньому дискурсі агресивне висловлювання є частиною мовлення персонажа або іншого репрезентованого мовця й може виконувати не лише комунікативну, а й наративну та характерологічну функції. Через такі висловлювання автор може моделювати конфлікт, розкривати взаємовідносини персонажів, демонструвати механізми дискримінації та соціального відчуження. Тому під час аналізу художнього тексту необхідно розмежовувати мовлення персонажа й авторську позицію. Наявність мови ворожнечі або булінгу в репліці персонажа не означає автоматично, що відповідні погляди поділяє автор твору – навпаки, наміром автора, як правило, є засудження поведінки героя. Інтерпретація висловлювань потребує врахування наративного контексту, взаємовідносин персонажів, реакцій інших учасників комунікації та способу, у який відповідне висловлювання включене в сюжетну структуру твору. Отже, критерії, запропоновані для ідентифікації мови ворожнечі та вербального булінгу, можуть бути застосовані до художнього матеріалу за умови врахування його дискурсивної специфіки. Для художньої репрезентації мови ворожнечі та вербального булінгу можуть використовуватися лексичні, стилістичні й дискурсивні засоби, виокремлені в попередньому аналізі. До них належать образливі номінації, негативно-оцінна лексика, зооморфні та інші метафори дегуманізації, іронія, сарказм, гіперболізація, стереотипні позначення цільової групи, а також дискурсивні стратегії протиставлення «своїх» і «чужих»,

соціального виключення та виправдання агресії. У художньому тексті зазначені засоби можуть виконувати додаткові наративні функції: характеризувати мовця, показувати його ставлення до інших персонажів, моделювати соціальну ієрархію та формувати конфлікт між персонажами або групами. У випадку вербального булінгу особливого значення набувають повторюваність агресивних реплік, характер взаємовідносин персонажів, дисбаланс сил та реакція оточення, тоді як для мови ворожнечі визначальним є зв'язок негативної репрезентації з груповою ідентичністю.

Яскравим прикладом є роман Дж. Ролінґ *Harry Potter and the Philosopher's Stone*, де вербальна агресія персонажа Драко Малфоя спрямована на приниження статусу Гаррі Поттера та інших персонажів і слугує основою для побудови соціального конфлікту в чарівному світі (Rowling, J., 1997). Основні стратегії репрезентації соціального конфлікту:

1) ідеологія «чистоти крові»: персонаж Драко Малфой використовує дискримінаційні поняття, поділяючи чарівників на «правильних» (чистокровних) і «неправильних» (магглонароджених), тобто *outcasting* – расовий поділ у вигаданому світі тексту. Прикладом расового приниження може слугувати вислів *They let him be a teacher? What's he going to do, teach them to fight like a Mudblood?*, який адресується слухачам з метою нав'язання їм певної думки (Rowling, J., 1997: 113). Репліка спрямована проти особи викладача та соціальної групи *Mudbloods* / *бруднокровки* (зневажлива фраза). Критерієм є походження або «чистота крові», расова приналежність. За цих умов риторика ненависті реалізується за допомогою іронічного запитання, що носить зневажливий відтінок, використання токсичної лексики (образливе *Mudblood*), а також акценту на тому, що при такому походженні людина не може бути викладачем (узагальнення). У результаті досягається прагматичний ефект дискредитації викладача ще до початку роботи, а також ствердження власної переваги мовця за рахунок приниження іншого. У вислові присутня мова ворожнечі, що відображається у підриві довіри через походження та дегуманізації певної групи. Вербальна агресія проявляється в агресивному навішуванні ярликів та насмішці, а булінг – у цькуванні конкретної особи.

2) мова ворожнечі як маркер антагоністичних класів (чітке розмежування персонажів допомагає читачу зрозуміти, хто уособлює

зло). Подібний приклад пов'язаний із розмовою Драко Малфоя з Гаррі Поттером: *You'll soon find out some wizarding families are much better than others, Potter. You don't want to go making friends with the wrong sort. I can help you there* (Rowling, 1997: 81). У цьому висловлюванні прямо конструюється ієрархія між чаклунськими родинами та протиставляються «кращі» й «неправильні» представники спільноти. Номінація *the wrong sort* функціонує як імпліцитна негативна категоризація, оскільки не називає конкретної ознаки «неправильності», але в контексті роману пов'язана з походженням, статусом і ставленням до «чистоти крові». Висловлювання реалізує стратегію протиставлення «своїх» і «чужих» та водночас демонструє спробу мовця встановити соціальну ієрархію й вплинути на вибір адресата. Важливим є також контекст: Малфой пропонує Гаррі відмовитися від дружби з Роном Візлі та іншими персонажами, яких він вважає соціально нижчими. Отже, цей фрагмент ілюструє імпліцитну реалізацію дискримінаційної риторики через категоризацію, оцінювання та створення опозиції «свої – чужі».

3) агресивна риторика як індикатор соціальної критики. Водночас інший епізод із роману демонструє необхідність розмежування мови ворожнечі та вербального булінгу. Під час матчу Малфой висміює учасників команди, апелюючи до їхнього сімейного та матеріального становища: *It's people they feel sorry for. See, there's Potter, who's got no parents, then there's the Weasleys, who've got no money – you should be on the team, Longbottom, you've got no brains* (Rowling, 1997: 238). У цьому випадку агресивна комунікація реалізується через негативну оцінку, висміювання, принизливі характеристики та публічне зниження соціального статусу адресатів. Особливо показовим є висловлювання *you've got no brains*, яке безпосередньо приписує Невілу інтелектуальну неспроможність. З огляду на запропоновані критерії, цей епізод доцільніше кваліфікувати як прояв вербальної агресії та булінгу, а не як мову ворожнечі. Його булінговий характер посилюється публічністю ситуації, присутністю Креба й Ґойла, які підтримують висміювання Малфоя, а також реакцією Невіла, який червоніє й намагається відповісти кривднику. Водночас висловлювання не спрямоване на Невіла як представника певної ідентифікаційної групи, тому критерій групової ідентичності, принциповий для мови ворожнечі, тут не реалізується. Таким чином, приклад демонструє, що образу, приниження

та навіть систематичне цькування не слід автоматично ототожнювати з мовою ворожнечі.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу систематизувати основні критерії ідентифікації мови ворожнечі та вербального булінгу й уточнити особливості їхньої лінгвопрагматичної реалізації. Встановлено, що мову ворожнечі не можна визначати лише на основі окремих негативно маркованих або образливих лексем. Її ідентифікація передбачає комплексне врахування характеру адресації, групової ідентичності, генералізації, негативної атрибуції, стигматизації, дегуманізації, конструювання групи як загрози, комунікативного контексту та потенційного соціального ефекту.

Для вербального булінгу визначальними є навмисність, систематичність агресивної поведінки та дисбаланс сил між учасниками взаємодії. На основі цих характеристик запропоновано робочу модель лінгвопрагматичної ідентифікації вербального булінгу, яка також передбачає врахування комунікативного контексту та ролі аудиторії. Показано, що такі мовні засоби, як образливі номінації, негативно-оцінна лексика, висміювання, погрози, принизливі характеристики та маркери соціального виключення, не є самодостатніми показниками булінгу: їхня функція визначається контекстом, систематичністю та характером взаємовідносин між учасниками комунікації.

Аналіз художнього матеріалу засвідчив, що застосування зазначених критеріїв потребує врахування специфіки художнього дискурсу. Агресивні висловлювання персонажів є частиною змодельованих комунікативних ситуацій і можуть виконувати не лише прагматичні, а й характерологічні та наративні функції. На матеріалі роману романів Д. Кіза *Flowers for Algernon* і Дж. К. Ролінґ *Harry Potter and the Philosopher's Stone* продемонстровано, що дискримінаційна категоризація, протиставлення «своїх» і «чужих» та стигматизація за ознакою походження можуть реалізуватися як мова ворожнечі, тоді як образи, висміювання та публічне приниження без апеляції до групової ідентичності доцільніше кваліфікувати як прояви вербального булінгу.

Отже, проведене дослідження підтверджує необхідність комплексного лінгвопрагматичного підходу до ідентифікації мови ворожнечі та булінгу. Запропонована модель має робочий характер

і потребує подальшої перевірки на ширшому корпусі текстів різних типів і жанрів. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні корпусу художніх текстів, поглибленому зіставленні лінгвопрагматичних засобів репрезентації ворожості різними мовами, а також у перевірці запропонованих критеріїв на матеріалі різних жанрів і типів дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойко**, А. (2014). Дегуманізація медіа та етичні стандарти журналістики (на матеріалі українських ЗМК 2013–2014 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, (39), 5–11. 2. **Горбачова**, О. В. (2008). Мова ворожнечі: ксенофобія чи безладність. *Правий екстремізм і толерантність: з досвіду України та Німеччини* (с. 36–43). Запоріжжя: Заповіт. 3. **Ісакова**, Т. О. (2016). Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*, *(4)*, 90–97. 4. **Колесник**, Г. (2021). Мова ворожнечі як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32(71) (4, ч. 3), 278–283. 5. **Рада** Європи. Комітет Міністрів. (2004, 12 лютого). *Декларація про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації*. Узято з https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168077c8db. 6. **Austin**, J. L. (1981). *How to do things with words* (2nd ed.). Harvard University Press. 7. **Bousfield**, D. (2008). *Impoliteness in Interaction*. John Benjamins Publishing Company. 8. **Butler**, J. (2021). *Excitable speech: A politics of the performative*. Taylor & Francis. 9. **Culpeper**, J. (2013). *Impoliteness: Questions and answers.* Cambridge Scholars. 10. **Duncan**, A. (2006). [Review of the book *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*, edited by D. L. Espelage & S. M. Swearer]. *Journal of Catholic Education*, 10(2), 256–258. 11. **Herz**, M., & Molnar, P. (Eds.). (2012). *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Cambridge University Press. 12. **Invective** Vocabulary in the Language of the Ukrainian Mass Media during the Russia-Ukraine War: Stylistic Layers and Pragmatics of Meaning. AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research, 2024. Vol. 14, Issue 1, Spec. Issue XXXVII. P. 47–53 (0,2). Retrieved from https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140140/papers/A_07.pdf 13. **Keyes**, D. (2017). *Flowers for Algernon.* Orion Publishing Group. 14. **McFarlane**, A. (2012). *Spells and Hate Speech: Linguistic Violence and Vulnerability in the Harry Potter Series.* Reason Papers. 15. **Naeem**, T., & Anwar, N. (2019). Injurious effects of hate speech acts in *The Bluest Eye*. International Journal of English Linguistics. Vol. 9, (No. 6), 106-115. 16. **Olweus**, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell. 17. **Rowling**, J. K. (1997). *Harry Potter and the philosopher's stone*. Bloomsbury. 18. **Salmivalli**, C. (2009). *From peer putdowns to peer support: A theoretical model and how it translated into a national anti-bullying program.* Guilford. 19. **Sazonova**, Y. Y., & Oleksenko, O. A. (2025). Evaluative Potential of Grammatical Gender Asymmetry in Ukrainian Social and Political Media Discourse. Alfred Nobel University Journal of Philology, 1(29), 234–250. DOI https://doi.org/10.32342/3041-217x-2025-1-29-14 20. **Smith**, Peter K. (2016). *School Bullying in Different Cultures*. Cambridge. 21. **Van Dijk**, T. A. (2009). *Society and discourse: How social*

contexts influence text and talk. Cambridge University Press. 22. **Wodak**, R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburgh University Press.

REFERENCES

1. **Boiko**, A. (2014). Dehumanizatsiia media ta etychni standarty zhurnalistyky (na materiali ukrainskykh ZMK 2013–2014 rr.) [Media Dehumanization and Journalistic Ethical Standards (Based on Ukrainian Mass Media Coverage in 2013–2014)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Zhurnalistyka – Visnyk of Lviv University. Series Journalism*, (39), 5–11 [in Ukrainian]. 2. **Horbachova,** O. V. (2008). Mova vorozhnechi: ksenofobiia chy bezladnist [Hate Speech: Xenophobia or Disorderly Conduct]. *Pravyi ekstremizm i tolerantnist: z dosvidu Ukrainy ta Nimechchyny – Right-Wing Extremism and Tolerance: The Experience of Ukraine and Germany* (s. 36–43). Zaporizhzhia: Zapovit [in Ukrainian]. 3. **Isakova**, T. O. (2016). Mova vorozhnechi yak problema ukrainskoho informatsiinoho prostoru [Hate Speech as a Problem in the Ukrainian Information Space]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, (4), 90–97 [in Ukrainian]. 4. **Kolesnyk**, H. (2021). Mova vorozhnechi yak sotsialnyi ta linhvistychnyi fenomen [Hate Speech as a Social and Linguistic Phenomenon]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism,* 32(71) (4, ch. 3), 278–283 [in Ukrainian]. 5. **Rada** Yevropy. Komitet Ministriv. (2004, 12 liutoho). Deklaratsiia pro svobodu politychnykh debativ u zasobakh masovoi informatsii [Declaration on Freedom of Political Debate in the Media]. Retrieved from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168077c8db [in Ukrainian]. 6. **Austin**, J. L. (1981). *How to do things with words* (2nd ed.). Harvard University Press [in English]. 7. **Bousfield**, D. (2008). *Impoliteness in Interaction*. John Benjamins Publishing Company [in English]. 8. **Butler**, J. (2021). *Excitable speech: A politics of the performative*. Taylor & Francis [in English]. 9. **Culpeper**, J. (2013). *Impoliteness: Questions and answers.* Cambridge Scholars [in English]. 10. **Duncan**, A. (2006). [Review of the book *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*, edited by D. L. Espelage & S. M. Swearer]. *Journal of Catholic Education*, 10(2), 256–258 [in English]. 11. **Herz**, M., & Molnar, P. (Eds.). (2012). *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Cambridge University Press [in English]. 12. **Invective** Vocabulary in the Language of the Ukrainian Mass Media during the Russia-Ukraine War: Stylistic Layers and Pragmatics of Meaning. AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research, 2024. Vol. 14, Issue 1, Spec. Issue XXXVII. P. 47–53 (0,2) [in English]. Retrieved from https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140140/papers/A_07.pdf 13. **Keyes**, D. (2017). *Flowers for Algernon.* Orion Publishing Group. 14. **McFarlane**, A. (2012). *Spells and Hate Speech: Linguistic Violence and Vulnerability in the Harry Potter Series.* Reason Papers [in English]. 15. **Naeem**, T., & Anwar, N. (2019). Injurious effects of hate speech acts in *The Bluest Eye*. International Journal of English Linguistics. Vol. 9, (No. 6), 106–115 [in English]. 16. **Olweus**, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell [in English]. 17. **Rowling**, J. K. (1997). *Harry Potter and the philosopher's stone*. Bloomsbury [in English]. 18. **Salmivalli**, C. (2009). *From peer putdowns to peer support: A theoretical model and how it translated into a national*

anti-bullying program. Guilford [in English]. 19. **Sazonova**, Y. Y., & Oleksenko, O. A. (2025). Evaluative Potential of Grammatical Gender Asymmetry in Ukrainian Social and Political Media Discourse. Alfred Nobel University Journal of Philology, 1(29), 234–250 [in English]. DOI https://doi.org/10.32342/3041-217x-2025-1-29-14 20. **Smith**, Peter K. (2016). *School Bullying in Different Cultures*. Cambridge [in English]. 21. **Van Dijk**, T. A. (2009). *Society and discourse: How social contexts influence text and talk*. Cambridge University Press [in English]. 22. **Wodak**, R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The discursive construction of national identity* (2nd ed.). Edinburgh University Press [in English].

Гриценко Владислав Дмитрович – аспірант кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: vladhrytsenko2002@gmail.com

https://orcid.org/0009-0008-4068-8205

Hrytsenko, Vladyslav – PhD Student at the Department of General Linguistics and Romance-Germanic Philology, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 29 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 30 вересня 2026 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 18 жовтня 2026 р.

Дата публікації статті у виданні – 20 листопада 2026 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Гриценко В. Д. Критерії ідентифікації мови ворожнечі та булінгу. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2026. Вип. 65. С. 172–189. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2026.65.14

APA: Гриценко, В. Д. (2026). Критерії ідентифікації мови ворожнечі та булінгу. *Лінгвістичні дослідження, 65,* 172–189, DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2026.65.14